

ПИРОЖКОВ
Сергій Іванович —
академік НАН України,
віце-президент НАН України,
голова Секції суспільних
і гуманітарних наук
НАН України

ХАМІТОВ Назім Віленович —
доктор філософських наук,
професор, провідний науковий
співробітник Інституту
філософії ім. Г.С. Сковороди
НАН України

НООСФЕРНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ: ВІД ПОТЕНЦІЇ ДО НОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

У статті обговорюються питання цивілізаційної суб'єктності України в умовах сучасного світу, яка, на думку авторів, можлива лише через трансформацію її в суб'єкт ноосферної цивілізації, що, у свою чергу, потребує глибокої світоглядної трансформації, трансформації свідомості, а вже на цій основі — трансформації відносин між особистостями, країнами, цивілізаціями та цивілізаційними світами. Для виконання цього надскладного завдання потрібна консолідація українського суспільства і передусім його інтелектуальної частини, а дієвим методологічним інструментом може стати методологія метаантропологічного потенціалізму.

Ключові слова: цивілізаційна суб'єктність, В.І. Вернадський, ноосфера, метаантропологічний потенціалізм, ноосферна цивілізація.

*Людина повинна зрозуміти...,
що вона не є випадкове, незалежне від
навколишнього... природне явище.
Вона є неминучий прояв великого
природного процесу, що закономірно триває
протягом принаймні двох мільярдів років.*

Володимир Вернадський

Україна: проблеми цивілізаційної суб'єктності

У 2018 р. Україна святкує століття своєї Національної академії наук, а перший президент УАН Володимир Іванович Вернадський відзначив би своє 155-річчя. Від самого початку свого існування Академія наук відігравала величезну роль у набутті *цивілізаційної суб'єктності* Української держави. Але що таке цивілізаційна суб'єктність, чим вона відрізняється, наприклад, від політичної суб'єктності?

На наш погляд, *цивілізаційна суб'єктність* — це створення для громадян країни довгострокових можливостей гідного життя й самореалізації в умовах функціонування економічних, політичних і духовно-культурних процесів, які формують реальні підстави позиціонування країни у світі.

Цивілізаційна суб'єктність не є результатом низки нехай блискучих, але тимчасових політичних або військових перемог,

вона виступає *стратегічним процесом*, розрахованим на десятиліття й століття, і вкорінена в бутті нації, яка, розгортаючи свої найкращі ментальні риси, творчо самореалізується серед інших націй, продуктивно і вільно обмінюючись з ними своїми інноваційними здобутками. Саме цивілізаційна суб'єктність є умовою авторитету країни у світі та її справжньої, глибинної національної безпеки.

Кожна з країн світу, які сьогодні є сильними геополітичними гравцями, — США, Велика Британія, Німеччина, Китай — має свою цивілізаційну суб'єктність; інша справа, що *якість* цієї суб'єктності може бути різною і за неї можна заплатити різну ціну; це зумовлює й *тривалість* цивілізаційної суб'єктності. Так, наприклад, СРСР за часів Сталіна мав цивілізаційну суб'єктність, проте трималася вона на граничному придушенні свободи і гідності людини, а тому така цивілізаційна суб'єктність почала руйнувати себе зсередини.

Отже, особливої ваги сьогодні набувають інтегрально-світоглядні підходи, які не лише описують специфіку України як цивілізаційного феномену, а й актуалізують стратегічний вихід української культури та цивілізації на світовий рівень, що дозволяє нашій країні позбутися статусу «цивілізації буферу між Сходом і Заходом» [1]. Серед цих підходів особливу увагу привертають ідеї В.І. Вернадського — першого президента Академії наук України, геніального вченого і філософа. Це передусім концепція «ноосфери» — *сфери розуму*, яка, на думку В.І. Вернадського, еволюційно постає після *геосфери* (неживої природи) та *біосфери* (живої природи) [2].

З нашої точки зору, ця концепція є доволі значущою не лише для філософії і навіть гуманітаристики в цілому, а й для всього українського соціуму, який зараз вибудовує свій цивілізаційний проект. Ми вважаємо, що в модернізованому вигляді концепція ноосфери може бути розвинута в концепцію *ноосферної цивілізації* — цивілізації розуму, консолідації і консенсусу [3].

Нижче ми спробуємо окреслити висхідні принципи і параметри такої цивілізації більш

докладно, ніж робили у попередніх публікаціях, і показати, що лише ініціюючи ноосферну цивілізацію, Україна здатна набути справжню цивілізаційну суб'єктність у світі. А поки що звернемося до проблеми обґрунтування висхідного поняття «ноосфера».

Поняття «ноосфера»: заперечення та відповіді

Нагадаємо, що поняття «ноосфера» в координатах учення В.І. Вернадського описує наступний щабель розвитку нашої планети після становлення геосфери та біосфери і, по суті, є *сферою розуму*, в якій подолано людську деструктивність і на особистісному, і на соціальному рівнях. У критиків теорії ноосфери є два головних заперечення проти неї, які тісно переплітаються між собою:

1) теорію ноосфери емпірично не підтверджено, а отже, вона є майже релігійним (езотеричним) вченням;

2) саме поняття ноосфери суперечить природі людини, а тому є утопічним.

Одним із типових представників такої критичної позиції є В. Кутирев, який стверджує, що вчення про ноосферу від самого початку несло в собі елементи утопії, адже в ньому аксіологічні і онтологічні підходи переплелися без розмежування. Ноосфера як індивідуальна і соціальна гармонія, на його думку, це — сцієнтистський корелят соціально-політичних утопій і більш ранніх мрій про рай [4].

Відповідаючи на перше заперечення, слід передусім навести влучне висловлювання В.І. Вернадського, що наукова гіпотеза завжди виходить за межі фактів, які послужили основою для її побудови [2]. Це тим справедливіше, чим більше ми звертаємося до буття людини, яке завжди постає як «відкритий проект»; кожен з фактів людського буття є *тенденцією*, в якій закладено безліч можливостей. Це рівною мірою стосується і людини, і людства.

З іншого боку, можна стверджувати, що містичний сенс у поняття ноосфери було закладено не В.І. Вернадським, а професором математики університету Сорбонни Едуардом Леруа,

який, власне, і ввів поняття «ноосфера», трактуючи її в дусі неоплатонізму Плотіна та інтуїтивізму А. Бергсона як «*мислячу оболонку*» нашої планети, яка формується людською свідомістю. Е. Леруа прийшов до цієї ідеї спільно зі своїм другом палеонтологом і філософом П'єром Тейяром де Шарденом, автором відомого «Феномену людини», але зазначав, що ідея ноосфери ґрунтувалася на лекціях з геохімії, які В.І. Вернадський у 1922/1923 рр. читав у Сорбонні.

Сам В.І. Вернадський так описує це: «На лекціях у Сорбонні я прийняв як основу біосфери біогеохімічні явища... Прийнявши встановлену мною біогеохімічну основу за вихідне, французький математик і філософ бергсоніанець Е. Леруа у своїх лекціях у Коллеж де Франс у Парижі запровадив у 1927 р. поняття «ноосфери» як сучасної стадії, яка геологічно переживається біосферою. Він підкреслював при цьому, що прийшов до такого уявлення разом... з Тейяром де Шарденом» [5, с. 183–184].

У роботі В.І. Вернадського «Наукова думка як планетне явище» ми зустрічаємо не містико-онтологічне, а *антропологічне* розуміння ноосфери — як певного *еволюційного стану людського буття*, в якому розкриваються всі глибинні можливості людської істоти і спільноти людей. Це позамежний відносно наявного стану людини і людства, в якому розум здатний прояснити афективно-інстинктивну і вольову складові виду *Homo sapiens*. І цей новий стан людини і людства В.І. Вернадський пов'язує з розвитком науки і практичної діяльності в їх гуманістичних вимірах. Гуманістичні виміри тут означають гармонію не лише у стосунках представників виду *Homo sapiens*, а й у відносинах людини і всього суцього.

Можна впевнено констатувати, що В.І. Вернадський дає визначення ноосфери, в якому зроблено наголос на *творчому розвитку людини*, яка може змінювати світ: «Ноосфера є нове геологічне явище на нашій планеті. В ній уперше людина стає найвизначнішою геологічною силою. Вона може і повинна перебудувати своєю працею і думкою сферу свого життя, перебудувати докорінно порівняно з тим, що було

раніше. Перед нею відкриваються все ширші й ширші творчі можливості» [5, с. 184–185]. При цьому для В.І. Вернадського характерним є «науковий оптимізм» і навіть «науковий фаталізм». Він переконаний, що розвиток теоретичної думки є продовженням еволюції Всесвіту і нашої планети зокрема, тому наукове знання за певною межею стає «геологічною силою» — силою, яка може трансформувати і неживу, і живу природу, причому трансформувати лише позитивно. На його думку, наукове знання, яке виявляється як геологічна сила, що створює ноосферу, не може призводити до результатів, що суперечать тому геологічному процесу, результатом якого вона є [5].

Переводячи теорію В.І. Вернадського на мову європейської філософії, можна сказати, що в цій теорії «геологічне» отожднюється з «онтологічним», яке, у свою чергу, поєднується з ноосферним — теоретико-гносологічним. На відміну від Е. Леруа, в якого ідея ноосфери ближча до неоплатоніка Плотіна, вчення про ноосферу В.І. Вернадського корелює з філософією Г.В.Ф. Гегеля. Те, що в системі Гегеля виражається категоріями «Абсолютна Ідея» і «природа», В.І. Вернадський поєднує в концепті «геологічна сила», а гегелівський Абсолютний Дух співвідноситься з ноосферою. Разом з тим, у В.І. Вернадського можна також знайти кореляції з ідеями пізнього М. Шелера, який говорить про можливість глибинної духовної трансформації буття людини [6].

Розуміння ноосфери у такому контексті дозволяє нам відповісти на друге заперечення проти теорії ноосфери, згідно з яким ця теорія суперечить природі людини: людська природа, або *людська сутність*, не є чимось сталим, остаточним, вона розвивається в *кожній людині* тим більше, чим більше ця людина є творчо обдарованою і реалізує цю обдарованість у творах і вчинках. Вищий рівень обдарованості — геніальність — означає, що саморозвиток особистості стає розвитком усього людського роду. Інша річ, що цей розвиток може бути спрямований у різних напрямках; ми можемо бачити в сучасному світі, наскільки різними можуть бути ці напрями, — від конструктив-

них і людських до нелюдських, які заперечують моральні норми і принципи, що формувалися століттями. Плідність концепту «ноосфера» у тому, що він задає моральний вектор еволюціонування людини і людства.

Враховуючи глобальні проблеми й виклики людській природі, які є в сучасному світі, концепт і концепція ноосфери стають вельми актуальними. Тому можна цілком погодитися з Ф. Яншиною, яка зазначає, що «вчення академіка Вернадського про перехід біосфери в ноосферу є не утопією, а дійсною стратегією виживання і досягнення розумного майбутнього для всього людства» [7].

У координатах київської світоглядно-антропологічної школи феномен ноосфери аналізує доктор філософських наук М. Булатов. Ось його висновок щодо позиції В.І. Вернадського: «Ноосфера — такий стан планети, для якого характерний розумний устрій і планети, і людства як частини природи, в якому реалізується творча робота розуму, в суспільствах панують рівність і демократія, а в цілому — єдність усього людства, що виключає війни, експлуатацію людини людиною тощо» [8, с. 344]. М. Булатов цілком слушно зазначає, що в концепті ноосфери закладено спрямованість на подолання того, що ми сьогодні називаємо глобальними проблемами: «Якщо проаналізувати поняття ноосфери, неважко побачити, що в ньому «заданий» такий стан землі і людства, в якому немає глобальних проблем. Ось чому суттєвим є питання про співвідношення теорії ноосфери і теорії глобальних проблем» [8, с. 345].

Для В.І. Вернадського характерна ідея гармонізації і співмірності розвитку (коеволуції) людини і природи. При цьому можна дискутувати з підходами, згідно з якими ноосфера трактується *лише* як коеволуція людського і природного [9]. Така коеволуція була вже на початку людської історії. У В.І. Вернадського йдеться, по суті, про *нову якість коеволуції*, яка передбачає глибинний розвиток людства — трансцендування або, точніше, антропо-трансцендування — розвиток прихованих потенцій людини і створення нових. Це означає не просто виживання людей у навколишньому

середовищі і навіть не просто виживання людей і навколишнього середовища, тобто його збереження поруч з людиною. Йдеться про створення *нової гармонії людського*, а завдяки їй — нової, більш високої гармонії людського і природного.

Отже, в контексті вчення В.І. Вернадського ноосфера передусім означає *нову якість людського світу*. Елементи такої нової якості ми бачимо в бутті тих, кого називаємо геніями, героями, святими чи принаймні просто гідними й порядними людьми. Слід визнати, що в бутті сучасної людини ноосфера як сфера моральної, одухотвореної й одушевленої *проявленості* цього буття є не лише абстрактним поняттям, а й *феноменом*, який вже виявляє себе у вчинках та стосунках і разом з тим постає глибинною можливістю виду *Homo sapiens*.

Обґрунтування евристичних можливостей концепту ноосферної цивілізації

Сказане дозволяє стверджувати, що для сучасної гуманітарної науки було б досить продуктивним використання концепту і концепції ноосфери або, точніше, приєднання до них. Хотілося б пригадати методологію, розроблену авторами статті, — *метаантропологічний потенціалізм* — методологію розвитку потенціалу людини, нації, людства від буденних до вищих життєвих і духовно-моральних проявів, що була доволі успішно застосована як для осмислення цивілізаційного проекту України, який робить нашу країну суб'єктом історії [1], так і для осягнення проблем суспільної консолідації в Україні [3]. Ця методологія розвиває ідеї зарубіжних та українських учених В. Франкла, М. Шелера, В. Шинкарука. Тепер можна впевнено сказати, що ця методологія корелює з філософським спадком В.І. Вернадського, передусім з концептом ноосфери, який виражає глибинні потенції людства в глобально-планетарному масштабі. Нагадаємо, що потенціалізм — методологія, головним принципом якої є оцінка можливостей, «які закладені в тій чи іншій системі і... за відповідних

умов можуть бути реалізовані» [10], а метаантропологія — методологічна стратегія, основана на визнанні того, що в індивідуальному й суспільному житті людини є не лише буденні, а й граничні (межові) і вищі духовно-моральні позамежні стани та якості, в яких розкриваються можливості людини [11, 12].

Методологія метаантропологічного потенціалізму є не лише інструментом теоретичного пізнання особистісного й комунікативного в бутті людини, а й практики цивілізаційних трансформацій у цьому бутті, які актуалізують гуманістичний розвиток людини. Згідно з метаантропологічним потенціалізмом, слід спочатку прояснити параметри наявного буття цивілізаційної системи і людини в цій системі, а також осмислення їх потенцій; на цій основі можна будувати цивілізаційну модель системи — проект її метаграничного (позамежного) буття, «як такий, що не буде ні утопічним, ні занадто приземленим». Наступним етапом є створення стратегій втілення цієї моделі, які потребують «граничного зусилля громадян країни, проте таке зусилля є усвідомленим і осмисленим, а тому продуктивним» [12, с. 309].

Є виразна кореляція підходу метаантропологічного потенціалізму і останніх розробок Римського клубу. Зокрема, у ювілейній доповіді 2017 р., написаній двома президентами Клубу — Ернстом Вайцеккером і Андерсом Війкманом, в якій, за словами авторів, досліджуються передусім «філософські корені поточного стану світу», йдеться про необхідність фундаментальної трансформації мислення, результатом якої «має стати цілісний світогляд» [13]. Цей світогляд має бути гуманістичним, проте вільним від антропоцентризму, відкритим для розвитку, але таким, що «цінує стійкість і піклується про майбутнє» [13]. Метаантропологічний потенціалізм, який ставить проблему розвитку за межі наявних «антропоцентричних» проявів людського, в цьому контексті може не лише виступити варіантом такого нового світогляду, а й дієвим методологічним інструментом його досягнення, а на цій основі — інструментом гуманістичної трансформації людства.

Безперечно, така трансформація можлива лише завдяки «пошуку мудрості, через примирення протилежностей, і балансу» [13]. Е. Вайцеккер і А. Війкман виділяють такі актуальні пари протилежностей (суперечності) сучасного світу, що потребують балансу: між короткочасною і довготривалою перспективою, між швидкістю і стабільністю (зміни і прогрес не повинні сприйматися як самоцінності), між індивідуальним та колективним, між жінками і чоловіками, між рівністю і справедливою винагородою та між державою і релігією. На необхідності збалансованого розв'язання останньої суперечності в доповіді Римського клубу зроблено особливий наголос — важливою тенденцією сучасного світу має стати так звана «постсекулярність», у якій секулярність як звільнення мислення і дії від церковної догматики поєднується з розумінням позитивного значення релігії, адже «держави, нетерпимі до релігії, втрачають етичну перспективу» [13].

По суті, йдеться про необхідність «примирення протилежностей і баланс» у всіх сферах людського буття — від політичної і економічної до духовно-культурної й особистісної. Подібне «примирення протилежностей» (на відміну від антагонізмів і боротьби) є фундаментальною ознакою того виміру людського буття, який у координатах метаантропологічного потенціалізму називається «метаграничне (позамежне) буття людини» [11, с. 202–268; 14, с. 67–68] і який характеризується волею до толерантності, партнерства й співтворчості.

При цьому метаантропологічний потенціалізм, який доповнюється концептом і концепцією ноосфери, набуває нового, глобального звучання, ноосфера, у свою чергу, усвідомлюється в контексті глибинних потенцій комунікативно-цивілізаційних вимірів людського буття. Ставиться питання про нову цивілізаційну модель світоустрою — *ноосферну цивілізацію*, яка здатна конкретизувати й поглибити вказані вище настанови Римського клубу. Адже така цивілізація означає глибинну гуманістичну трансформацію людського буття. Гуманістичний, духовний і душевний розвиток людини, яка здатна бути відкритою

до всього суцього, постає і метою, і сенсом ноосферної цивілізації. Це зумовлює процес консолідації людства без примусового об'єднання через війни, політичний та економічний тиск. Ноосферна цивілізація значною мірою означає гуманістичність консолідації будь-якої країни і розумну «відкритість проектам консолідації інших країн» [3].

Саме ноосферна цивілізація, яка відкриває шлях докорінних гуманістичних змін у бутті особистості і суспільства, може бути осмислена як корелят ключового поняття метаантропології — теорії глибинного розвитку людини [11, 12] — метаграницне (поза межне) буття людини, що визначається як вимір людського буття, який створюється не просто волею до пізнання і творчості і навіть не тільки волею до толерантності, партнерства й співтворчості, а й волею до любові, свободи і розуміння Іншого — волею до гуманістичних інновацій, у яких людина може бути тільки метою, а не засобом [3].

У координатах соціальної метаантропології, яку розробляє сучасна українська дослідниця С. Крилова, можемо говорити про ноосферну цивілізацію як світову цивілізацію, що подолала гібридність сучасного світоустрою як результат деформації цінностей. Її мета — «не прагнення до світового військового або цивілізаційного панування, а об'єднання світу у вільну, по-справжньому демократичну *культурну цілісність* на основі цінностей духовного зростання, соціальної відповідальності, толерантності, екологічної безпеки та економічного вдосконалення, що означає вихід на новий *онтологічний* рівень еволюціонування» [15, с. 100].

Який сенс концепту «ноосферна цивілізація» поруч з концептом «ноосфера»? В чому його евристична значущість?

По-перше, концепт ноосферної цивілізації дає можливість розвинути саме ті потенції поняття «ноосфера», які є у вченні В.І. Вернадського, на відміну від ідей Е. Леруа, показуючи активну роль людської діяльності у всій її плюральності в процесі формування нового еволюційного етапу розвитку нашої планети.

Концепт «ноосферна цивілізація» показує, що ноосфера — це продукт діяльності людини, а не якась особлива «мисляча оболонка» Землі, що існує незалежно від людини і «використовує» її для свого саморозвитку. Запровадження й використання концепту «ноосферна цивілізація» як *потенції людства* означає визнання перспектив розвитку людської природи.

По-друге, ноосферна цивілізація постає альтернативою або, точніше, *способом трансформації* феномену, який означений поняттям «глобальна цивілізація», що не випадково вживається поруч з поняттями «глобальні проблеми людства» й «глобальні кризи». Це гуманістична і екологічна цивілізація — екоцивілізація, яке не репресує ні людину, ні довкілля.

Розглянемо це докладніше.

Ноосферна цивілізація і природа людини

Сказане породжує два фундаментальні запитання. Чи потребує розвиток ноосферної цивілізації докорінної зміни людської природи? Якщо так, то чи можливі ці зміни, чи не є це утопічною ідеєю?

Якщо в контексті ідей В.І. Вернадського ноосферну цивілізацію розуміти як цивілізацію розуму, гуманізму і гідності людини, цивілізацію, в якій цінності свободи, любові, творчості й співтворчості є більш значущими, ніж цінності безпеки і влади, то така цивілізація дійсно потребує глибинних змін у людській природі, принаймні у моральних і соціальних виявах цієї природи. Аналізуючи ідеї В.І. Вернадського, ми вже зазначали, що мислитель у роботі «Наукова думка як планетне явище» [2] «знову і знову звертається до необхідності й можливості трансформації людського, заявляючи, що вид *Homo sapiens* — зовсім не вершина еволюції, і людина майбутнього буде доволі відрізнятись від сучасної. І йдеться передусім про моральну, розумову й духовну відмінності, тоді як біологічна буде лише передумовою цього» [3].

Спробуємо усвідомити, наскільки все це реально, адже, враховуючи наявне буття су-

часної людини, зазначені зміни є не просто соціальними, а й антропологічними, більше того, метаантропологічними.

На нашу думку, історія виду *Homo sapiens* показала його надзвичайну пластичність у творенні свого світу і взаємодії з навколишньою реальністю. Інша справа, що ця пластичність за певною межею може стати для людини згубною й призвести до деформацій архетипів її природи і навіть зникнення. В цьому плані надзвичайно важливо усвідомити, що ноосферна цивілізація здатна врівноважувати стратегію глобальної цивілізації, яка позиціонує себе як цивілізація трансгуманізму і постлюдини, ідеологи якої заявляють про неминучість біотехнологічної трансформації виду *Homo sapiens*. Якщо постлюдська цивілізація — це цивілізація суто технологічна, орієнтована на зміну та/або *заміну* тілесності, то ноосферна цивілізація постає як *цивілізація цілісності тілесного, душевного і духовного розвитку людини*.

Але наскільки така цивілізація може бути реальною, а не утопічною? Чи є в сучасному людстві достатньо особистостей, які могли б ініціювати і розвивати таку цивілізацію? В контексті проголошеного вище підходу метаантропологічного потенціалізму можна зазначити, що сучасне людство має виражений *потенціал* для такого ініціювання і розвитку; в ньому є не лише буденні і граничні, а й вищі духовно-моральні прояви, які мають метагранічний, позамежний характер і виявляються у вчинках конкретних людей, що здатні вести за собою інших. І це наскрізна закономірність людства від самого початку його виникнення. Один з авторів цієї статті у роботі «Філософська антропологія: актуальні проблеми» сформулював це так: «Антропогенез індивіда повторює антропогенез усього людського роду; при цьому індивіди буденного буття освоюють останній етап антропогенезу лише зовні, на рівні мімікрії і симуляції, індивіди граничного буття адекватні йому, індивіди метагранічного буття створюють наступний етап, вступаючи у протистояння з іншими представниками свого еволюційного етапу, але поступово ведучи їх за собою» [12, с. 59–60].

Постановка завдання цілісного і збалансованого розвитку людини як цілком реалістичного зумовлює нові виміри економіки, політики, культури і навколишнього середовища, більше того, новий проект гуманізму. В контексті обґрунтованого нами підходу метаантропології й потенціалізму новий проект гуманізму ноосферної цивілізації можна визначити як *метагуманізм* [14, с. 212] — світогляд, здатний, по-перше, прийняти необхідність цілісних трансформацій людського буття задля вирішення глобальних проблем і, по-друге, поєднати локальні прояви гуманізму різних цивілізаційних світів — християнського, ісламського та буддійського, які мають різні світоглядні і смисложиттєві настанови, зокрема уявлення про щастя.

У результаті метагуманізм постає фактором урівноваження крайнощів трансгуманізму [14, с. 363–365] й постгуманізму [14, с. 283–284], їх, без перебільшення, екстремістського характеру щодо можливостей трансформації людської природи. Метагуманізм потребує обережного ставлення до цієї природи як у часі (будь-які нові зміни заради майбутнього не повинні руйнувати цілісність людського буття), так і у просторі (має відбуватися діалог різних версій гуманізму).

Отже, в координатах метагуманізму задаються й нові горизонти розуміння постлюдини — «не тільки як... істоти зі штучною тілесністю, трансформованої біо- і нанотехнологіями, яка співіснує з людьми виду *Homo sapiens*, а й як особистості, що духовно й душевно виходить за межі людського» [14, с. 212], людського у його сьогоденних параметрах, які знову і знову породжують кризи.

Сказане означає необхідність розвитку нового *філософського світогляду ноосферної цивілізації*, в якому відбувається метаморфоза цінностей. Цінності безпеки і влади, на яких будується сучасна глобальна цивілізація у своїх потворних гібридних виявах, у цьому світогляді перестають бути головними, такими, що визначають сенс людського буття. На їхнє місце приходять цінності свободи й любові, які актуалізують в особистості ноосферної

цивілізації процеси гуманістичної творчості й співтворчості, які на геополітичному рівні породжують відносини консенсусу і справжньої консолідації, без чого вирішення глобальних проблем людства є неможливим.

Ноосферна цивілізація як засіб трансформації глобальної цивілізації

Автори цього дослідження в одній з публікацій [3] сформулювали концепт ноосферної цивілізації як «проект глобалізації «з людським обличчям», глобалізації, основаної на ідеї і практиці розумного, мудрого світоустрою, в якому наддержави не розвиваються за рахунок перетворення інших держав на об'єкти маніпуляції, геополітичні буфери чи джерела дешевих природних та людських ресурсів» [3, с. 46].

Отже, для визначення ноосферної цивілізації знадобилося поняття *глобалізації*, яке тепер доречно доповнити поняттям *глобальної цивілізації*. Під глобальною цивілізацією можна розуміти цивілізацію, в якій завдяки діяльності транснаціональних корпорацій розмиваються кордони країн та ідентичностей. Це цивілізація, оплутана всесвітнім павутинням Інтернету. Ми можемо припустити, що глобальна цивілізація за своєю природою постає як *цивілізація вражень* — «цивілізація споживання віртуального» або «цивілізація віртуального споживання». Матеріальний продукт у такій цивілізації, безперечно, існує (їжа, одяг, смартфони, автомобілі), проте акцент робиться не на споживанні, а на враженні, яке виникає як наслідок споживання. Враження може бути як результатом матеріального споживання, так і його симуляції на екрані — сучасний потужний комп'ютер дає користувачу можливість відчувати себе за кермом машини або яхти, брати участь у бойових діях, будувати сім'ю, мандрувати тощо.

Проте звідки береться глобальна цивілізація? Чи може вона бути однорідною? Закономірно припустити, що є країни, які продукують глобальну цивілізацію, а є країни, що споживають її, часто-густо споживають вимушено. Важливо усвідомити, що глобаль-

ну цивілізацію створює не якась одна країна, корпорація, спільнота, а низка країн, корпорацій та спільнот. Вони продукують свої цивілізаційні проекти, які перебувають у суперечливій взаємодії.

У сучасному світі маємо кілька глобальних цивілізаційних проектів, представлених наддержавами або державами, «які позиціонують себе як наддержави» [12, с. 276]. Такі державні утворення, що прагнуть формувати світовий порядок, «у тій чи іншій формі представляють свій цивілізаційний проект як «взірцевий», будуючи на цьому ідеологію, внутрішню і зовнішню політику» [12, с. 276]. Великі геополітичні гравці конкурують на рівні цивілізаційних проектів, а їх втілення втягує у свої орбіти інші держави. На жаль, цьому процесу не вистачає реального, а не декларованого партнерства. «Сильні світу цього» часто-густо вступають в антагоністичні стосунки один з одним (здебільшого старанно приховані), а з країнами «менших можливостей і геополітичної ваги — у суб'єкт-об'єкту взаємодію. Маємо такий сценарій світоустрою, «в якому одні країни чітко визначають своє право бути суб'єктами і режисерами геополітики, тоді як іншим відводиться беззаперечна роль об'єктів, що використовуються для впливу на суб'єктив-конкурентів» [12, с. 276—277]. Саме це спричинює хворобливість розвитку глобальної цивілізації, яка, по суті, модернізує неоколоніалізм і стає постколоніальною системою.

З іншого боку, як ми побачили вище, у сучасному світі вже спостерігається тенденція розвитку глобальної цивілізації, яку створюють транснаціональні корпорації, виходячи *за межі будь-яких країн*, й інтелектуали, які їм служать. Цей фактор пом'якшує суперечності між наддержавами та їх супутниками і сателітами, але не може повністю нейтралізувати їх.

У результаті сучасна глобальна цивілізація постає досить еkleктичним утворенням, пронизаним суперечливими цінностями та інтересами. Можемо навіть говорити про *гібридну цивілізацію* — цивілізацію доволі хаотичної взаємодії різнорідних суб'єктів, елементів і параметрів у глобальному масштабі. Така

цивілізація є наслідком явища, яке академік В.П. Горбулін назвав «гібридним світовим порядком» [16, 17].

Гібридна цивілізація постає результатом розвитку глобальної цивілізації, вона є еkleктичним поєднанням мультикультуралізму й фундаменталізму. З одного боку, маємо публічно проголошену, але абстрактну толерантність, з іншого — ксенофобію і агресію до всіх, хто має іншу зовнішність, традиції, мову, цінності і спосіб життя. Як не парадоксально, ці суперечливі параметри гібридної цивілізації взаємозумовлені — зовнішня мультикультурна толерантність, у якій відсутня екзистенціальна глибина, породжує напруження і зрештою агресію; агресія, особливо у своїх терористичних формах, час від часу породжує жах, який знову продукує толерантність. Все це і спричинює феномени гібридного миру й гібридної війни, що поєднуються в *гібридний світоустрій*, у якому війна і мир проникають одне в одне, де глобальні геополітичні гравці маніпулюють іншими країнами, по суті, заперечуючи їх можливість розвинути власні цивілізаційні проекти.

Однак можна констатувати, що «цей тенденції протистоїть інша, в річищі якої сучасний світ постає діалогом і консенсусом різноманітних цивілізаційних проектів. Геополітичні, військово-політичні й економічні реалії показують, що тенденція *консенсусного плюралізму* глобальної цивілізації є більш продуктивною» [12, с. 277].

Наявність такої тенденції, яку ми можемо назвати *ноосферною*, зумовлює й інший вимір *гібридності* сучасної світової цивілізації. Він означає взаємодію в ній елементів ноосферності та глобальності в її еkleктично-гібридних проявах. Проте саме цей вимір гібридності здатен *подолати у світі гібридність як таку* — якщо тенденції ноосферної цивілізації будуть посилюватися.

* * *

Тепер ми можемо дати більш конкретне визначення ноосферної цивілізації. *Ноосферна цивілізація* — це нова якість діяльності і життя людства на основі гармонійних відносин з

природою, гуманістичних, наукових, духовно-культурних і технологічних інновацій, консенсусу і всесвітньої консолідації задля подолання глобальних проблем і воєн в ім'я гідного розвитку й самореалізації людини.

Така цивілізація означає більшу цілісність людства, яке сьогодні поділене на цивілізаційні світи, що часто-густо перебувають у стані протистояння. І це не просто більша *кількість* цілісності, яку ми могли б означити як планетарну цілісність, це нова *якість* цілісності — *гуманістична цілісність*. Очевидно, що перший крок до такої цілісності полягає в подоланні проблем воєн і голоду, про що писав ще В.І. Вернадський. Другим кроком може стати реальна, а не декларована, консолідована позиція світу щодо вирішення екологічних проблем. Третім кроком виступає подолання бідності у світі і створення умов для гідної освіти та креативної самореалізації будь-якої людини.

Реалізація зазначених кроків можлива лише тоді, коли в сучасному світі принцип компромісу як обопільного ущемлення при вирішенні проблемних питань раціонально-дискурсивним шляхом буде замінено принципом і процедурою консенсусу, в якому проблемні питання вирішуються на основі світоглядного порозуміння щодо цінностей Іншого, а тому ситуації взаємного ущемлення не виникає. Відповідно, *сутнісну рису ноосферної цивілізації у глобалізованому світі можна визначити як рух від практик компромісу до практик консенсусу.*

У результаті ноосферна цивілізація постає як альтернатива глобалізованому світу зіткнень фундаменталістських цивілізацій, які загрожують усьому світові війною і є причиною й каталізатором гібридного світового порядку. Отже, *«ноосферна цивілізація* — це проект глобалізації без геополітичного і соціокультурного домінування, без режисури постколоніального світу замість неокolonіального. Як наслідок, саме ноосферна цивілізація стає протидією світу гібридних воєн і гібридного світоустрою. Вона породжує глобалізацію як *всесвітню консолідацію* — синергійну співтворчість країн на основі спільних гуманістичних цінностей» [3, с. 46].

Цивілізаційна суб'єктність України і проект ноосферної цивілізації

На початку статті ми ввели поняття «цивілізаційна суб'єктність». Тепер ми можемо використати його доволі конкретно щодо нашої країни: *цивілізаційна суб'єктність України в умовах сучасного світу можлива лише через трансформацію її в суб'єкт ноосферної цивілізації*.

Інакше кажучи, справжня, а не ілюзорна чи імітаційна цивілізаційна суб'єктність України можлива лише в межах проекту ноосферної цивілізації. Тільки в такий спосіб Україна може стати суб'єктом історії і геополітики.

Ми маємо чесно констатувати, що набуття суб'єктності України у світі гібридного порядку неможливе. Лише в разі докорінної зміни цього світового порядку в Україні з'являється шанс перестати бути геополітичною іграшкою в руках «сильних світу цього». Це означає, що *в умовах гібридного світового порядку Україні залишається лише одне — бути ініціатором ноосферної цивілізації у світі*. Ініціювання ноосферної цивілізації є умовою і суб'єктності України, і її перемоги в гібридній війні.

Як ми побачили вище, йдеться передусім про глибинну світоглядну трансформацію, трансформацію свідомості, і вже на цій основі — трансформацію відносин між особистостями, країнами, цивілізаціями та цивілізаційними світами.

Для виконання цього надскладного завдання потрібна консолідація українського суспільства, передусім інтелектуалів. Ми маємо пам'ятати, що консолідація завжди означає «більше, ніж інтеграція — це не просто економічні зв'язки, кооперація, що потребують компромісів, а ціннісне, гуманітарне єднання, яке неможливе без *консенсусу*» [12, с. 310]. Налаштованість на консенсус вимагає світоглядно-

ціннісних, справді метаантропологічних змін, адже потребує «взаємодії під впливом не волі до влади, а волі до пізнання і творчості, волі до свободи і розуміння Іншого. Маємо єднання, зумовлене *розумом*, який обмежує волю до влади і жагу збагачення, захищаючи й розвиваючи людяне в людині» [12, с. 310].

І тут знов і знов слід підкреслювати роль інтелігенції в такій гуманізації та демократизації українського суспільства, яка й зумовлює потрібну якість консолідації. Адже саме для представника інтелігенції органічною є толерантність до позиції Іншого і відстоювання своєї позиції не за допомогою прихованих чи явних маніпуляцій, а в «публічних діалогах, де поважається гідність опонента і його право на світоглядну позицію та істину» [18, с. 185].

Звісно, інтелігенція сама повинна бути креативною й консолідованою; актуалізація такої креативності й консолідованості інтелігенції навколо завдання набуття цивілізаційної суб'єктності — одне з фундаментальних завдань Національної академії наук України, першим президентом якої був саме автор учення про ноосферу. Глибоко переконані, що це не було випадковим.

Ініціювавши реальні кроки на шляху «цивілізації розуму», показавши їх стратегічну ефективність та плідність і консолідувавши на цій основі свій кризовий соціум, Україна здатна запропонувати ці кроки як методології й технології цивілізаційних трансформацій усьому людству. Це доволі актуально для сучасного світу, «враховуючи суперечливість процесу глобалізації, який значною мірою призводить до зубожіння одних країн і гіперзбагачення інших та спричинює екологічну кризу» [12, с. 310].

Лише на цьому шляху Україна здатна вийти за межі постколоніального стану і набути статусу справжнього цивілізаційного суб'єкта.

REFERENCES

[СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ]

1. Pyrozhkov S.I., Khamitov N.V. Civilization project of Ukraine: from ambitions to real opportunities. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2016. (6): 45. <https://doi.org/10.15407/visn2016.06.045>
[Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей. *Вісник НАН України*. 2016. № 6. С. 45–52.]
2. Vernadsky V.I. *Scientific Thought as a Planetary Phenomenon*. (Moscow: Nauka, 1991).
[Вернадский В.И. *Научная мысль как планетное явление*. М.: Наука, 1991.]
3. Pyrozhkov S.I., Khamitov N.V. Ukrainian society on the path of consolidation. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2017. (11): 43. <https://doi.org/10.15407/visn2017.11.043>
[Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Українське суспільство на шляху консолідації. *Вісник НАН України*. 2017. № 11. С. 43–52.]
4. Kutyrev V.A. Utopian and real in the doctrine of the noosphere. *Priroda*. 1990. (11): 3.
[Кутырев В.А. Утопическое и реальное в учении о ноосфере. *Природа*. 1990. № 11. С. 3–10. http://russianway.rhga.ru/upload/main/93_Kutyrev.pdf]
5. Vernadsky V.I. *The Beginning and Eternity of Life*. (Moscow, 1991).
[Вернадский В.И. *Начало и вечность жизни*. М., 1989.]
6. Scheler M. *Philosophische Weltanschauung*. In: *Gesammelte Werke*. Bd. 9. (Bern/München: Francke-Verlag, 1979). S. 73.
[Шелер М. *Философское мировоззрение*. В кн.: *Избранные произведения*. М.: Гнозис, 1994.]
7. Yanshina F.T. V. Vernadsky's Noosphere: a utopia or a real perspective. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost*. 1993. (1): 163.
[Яншина Ф.Т. Ноосфера В. Вернадского: утопия или реальная перспектива. *Общественные науки и современность*. 1993. № 1. С. 163–173.]
8. Tabachkovsky V., Bulatov M., Khamitov N. et al. *Philosophy: the world of man*. (Kyiv: Lybid, 2003).
[Табачковський В., Булатов М., Хамітов Н. та ін. *Філософія: світ людини*. К.: Либідь, 2003.]
9. Moiseev N.N. *Man and noosphere*. (Moscow, 1990).
[Моисеев Н.Н. *Человек и ноосфера*. М., 1990.]
10. Pyrozhkov S.I. *Labor potential in the demographic dimension*. (Kyiv: Nauk. Dumka, 1992).
[Пирожков С.І. *Трудовой потенциал в демографическом измерении*. К.: Наук. думка, 1992.]
11. Khamitov N. *Philosophy: existence, man, world. From metaphysics to metaanthropology*. (Kyiv, 2017).
[Хамітов Н. *Філософія: бытие, человек, мир. От метафизики к метаантропологии*. К.: КНТ, 2017.]
12. Khamitov N. *Philosophical Anthropology: Actual Problems. From theoretical to practical turning*. (Kyiv, 2017).
[Хамітов Н.В. *Філософська антропология: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту*. К.: КНТ, 2017.]
13. Weizsäcker E., Wijkman A. Come on! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Report to the Club of Rome. (New York: Springer-Verlag, 2018). <https://doi.org/10.1007/978-1-4939-7419-1>
[Малахов А. Юбилейный доклад Римского клуба. Вердикт: «Старый Мир обречен. Новый Мир неизбежен!». <http://politcom.org.ua/?p=12722>]
14. Khamitov N. (ed.). *Philosophical anthropology: Dictionary*. (Kyiv, 2016).
[*Філософська антропология: словарь*. Под ред. Н. Хамитова. К.: КНТ, 2017.]
15. Krylova S.A. Social metaanthropology as methodology of beauty research in social existence. *New Paradigm*. 2012. 104: 92.
[Крилова С.А. Соціальна метаантропология як методология дослідження краси у суспільному бутті. *Нова парадигма*. 2012. Вип. 104. С. 92–103.]
16. Horbulin V.P. A cunning uncertainty of the new world order. *Dzerkalo tyzhnya*. No. 30. August, 27, 2016.
[Горбулін В. Хитромудра невизначеність нового світопорядку. *Дзеркало тижня*. 27 серпня 2016. № 30.]
17. Horbulin V.P. What kind of Phoenix will be born out of the outbreak of the world hybrid war? *Dzerkalo tyzhnya*. No. 43–44. November, 18–24, 2017.
[Горбулін В.П. Який Фенікс народиться зі згарища світової гібридної війни? *Дзеркало тижня*. 18–24 листопада 2017. № 43–44.]

18. *Civilization choice of Ukraine: the paradigm of thinking and action strategy: national report.* (Eds. S.I. PyrozHKov, O.M. Mayboroda, Y.Zh. Shaygorodsky et al.). (Kyiv, 2016).

[*Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь.* Ред. кол.: С.І. Пирожков, О.М. Майборода, Ю.Ж. Шайгородський та ін. К.: НАН України, 2016.]

Стаття надійшла 24.01.2018.

*S.I. PyrozHKov*¹, *N.V. Khamitov*²

¹ Presidium of National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv)

² Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv)

NOOSPHERIC CIVILIZATION: FROM PROSPECTS TO A NEW REALITY

The article discusses the issue of the civilizational subjectivity of Ukraine in the conditions of the modern world, which, according to the authors, is possible only through its transformation into a subject of noospheric civilization, which, in turn, requires a profound ideological transformation, transformation of consciousness, and on this basis – the transformation of relations between individuals, countries, civilizations and civilizational worlds. To accomplish this complex task, consolidation of Ukrainian society and, above all, its intellectual part is needed, and the methodology of metanthropological potentialism can become the effective methodological tool.

Keywords: civilizational subjectivity, V.I. Vernadsky, noosphere, metanthropological potentialism, noospheric civilization.